

DESPRE ISTORIA TRADUCERILOR BIBLICE ÎN LIMBA ALBANEZĂ

INA ARAPI

*Universitatea din Viena
ina.arapi@univie.ac.at*

Zusammenfassung: Die Bibelübersetzung ins Albanische erfolgte unabhängig bzw. parallel in zwei verschiedenen Bereichen im Einklang mit der Einteilung der albanischen christlichen Gemeinde in zwei Konfessionen: katholisch im Norden und orthodox im Süden. Diese Linie, die durch die Mitte Albaniens verläuft, kennzeichnet auch die Grenze zwischen den beiden Hauptdialekten: Gegisch und Toskisch. Die Geschichte der Bibelübersetzungen ins Gegische beginnt mit dem bis dato ältesten Satz der albanischen Sprache, der sogenannten Taufformel (1462), entdeckt und veröffentlicht von N. Iorga (1915), findet ihre Fortsetzung mit dem ersten albanischen Buch von Gj. Buzuku (1555) und dauert bis heute an. Die Bibelübersetzungen für die Orthodoxen haben später eingesetzt. Das Ziel meines Artikels ist die Darstellung von Bibelübersetzungen in die albanische Sprache.

Schlüsselwörter: Bibel, Heilige Schrift, Bibelübersetzung, Altes Testament, Neues Testament, Evangelium, Albanisch, Gegisch, Toskisch.

Istoria traducerilor biblice în limba albaneză cuprinde două domenii de activitate paralele în conformitate cu despărțirea comunității creștine albaneze în două confesiuni: catolică în nordul țării și ortodoxă în sud. Această linie, care trece prin mijlocul Albaniei, marchează și granița celor două dialecte principale ale limbii albaneze: geg și tosc, ceea ce înseamnă că populația catolică este așezată în arealul lingvistic geg, pe când cea ortodoxă în arealul lingvistic tosc. Trebuie spus de la început că istoria traducerilor biblice în limba albaneză prezentată de mine în acest articol pentru perioada de până la sfârșitul secolului al XVII-lea ia în evidență doar documentele care au supraviețuit timpului și care au fost arhivate în Italia sau au fost aduse acolo de emigranții albanezi, fiindcă în țară, după cucerirea otomană, toate textele și documentele scrise în legătură cu perioada anterioară au fost distruse (Sedaj 1999: 137-138 și Shuteriqi 2005: 78, 119). De asemenea, nu vor fi menționate aici dovezile și indiciile despre traduceri biblice în albaneză care nu mai pot fi găsite și trebuie a fi socotite ca pierdute.

1. SECOLELE AL XIV–XVI-LEA

1. Istoria traducerii Bibliei în dialectul geg începe cu cel mai vechi text cunoscut în limba albaneză, așa-zisa *Formulă de Botez* (1462), descoperit de marele savant român N. Iorga în Biblioteca Laurenziana din Florența (Codice Angeli, MS. Ashburnham 1167, fol. 2a-9a) și publicat în 1915 la București în cartea sa *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle. Quatrième Série (1453-1476)*. Este vorba de o singură frază cu alfabet latin ce sună așa în limba albaneză: *Vnte paghesont premenit Atit et birit et spertit senit* (Un tē pagēzonj pr' emēnit Atit e t'birir e t'shpertit shenj/ Eu te botez în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh). Nașterea acestei fraze în *Vulgari Albanico* era un imperativ al timpului. Profitând de pacea relativă în teritoriile albaneze sub conducerea principelui Gheorghe Kastriotul Skanderbeg, după ani întregi de război aspru împotriva Turciei Otomane, arhiepiscopul orașului Durrës, Pal Ēngjëlli (lat. Paulus Angelus, cca 1417-1470), întreprinde o vizită pastorală în Nordul țării. Constatând că din cauza războaielor continue părinții nu erau în stare să se deplaseze în mod liber și să aducă pe copiii aflați în pragul morții la botez în biserică, iar că bisericile erau distruse și nefuncționale, acesta dă voie la toți credincioșii, adică și la părinți, să își boteze copiii acasă pronunțând fraza numită în limba lor maternă. În cadrul unui sinod care s-a desfășurat la 8 noiembrie 1462 în Mat (Albania de Nord) arhiepiscopul dă clerului și alte ordine și îndrumări. Toate împreună sunt cuprinse într-o epistolă pastorală în limba latină (Shuteriqi 2005: 70-72 și Sedaj 1999: 137).

2. Primul text biblic pentru ortodocși în dialectul tosc pare să fie o pericopă a Evangheliei după Matei (27: 62-66), în total 14 rânduri scrise cu alfabet grecesc, aflate într-un codice grecesc păstrat în Biblioteca Ambrosiana din Milano (Martini-Bassi Catalogus Codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae, Tomus I, Mediolani Impensis U. Hoepli, Codex 133, p. 63), descoperit de istoricul grec Spiridon Lambros și publicat într-o revistă ateniană în anul 1906 (Sedaj 1999: 142-146). Documentul este nedatat, datarea aproximativă întinzându-se din secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea. După analiza paleografică a caracterelor și a notelor muzicale care însoțesc textul este stabilit drept un document din secolul al XV-lea până în secolul al XVI-lea (Shuteriqi 2005: 48, Elsie 1997: 25¹). Dacă este așa, acest text ar fi cel mai vechi text cunoscut în limba albaneză care ar înapoia

¹Elsie (1991): "The earliest record of Albanian in Greek is the so-called Easter Gospel or Pericope¹, no doubt from the end of the fifteenth or beginning of the sixteenth century, fifteen lines translated from the Gospel of St Matthew (27: 62-66). It was discovered by the Greek historian Spyridon Lampros (1851-1919) in 1906 in a Greek manuscript² preserved in the Ambrosian Library in Milan. The text, whose author is unknown, is in Tosk dialect, though not well translated. This work is somewhat of an exception to the Orthodox tradition, firstly in that it is two hundred years earlier than all other Albanian texts of substance in Greek script and secondly in that it was found in northern Italy. At any rate, we must wait a whole two centuries for the Albanians to rediscover Greek script for their writing". În: <http://www.elsie.de/pdf/articles/A1991AlbLitGreek.pdf>.

datarea ei cu aproape un secol. Autorul textului este necunoscut. Traducerea este defectuoasă și conține câteva cuvinte grecești, alfabetul nu i-a fost adaptat în mod satisfăcător limbii albaneze (Shuteriqi 1976: 29 și 2005: 47). Din cauza aceasta s-a presupus că autorul textului ar putea să fi fost și un preot grec. Vrem să subliniem că de la început dialectul geg nordic se scrie cu alfabet latin, pe când acel tosc din sud cu alfabet grecesc.

2. SECOLUL AL XVI-LEA

1. În acest secol încercările parțiale, începute probabil mai înainte, sunt încununuate de o carte foarte importantă despre istoria traducerilor biblice, a literaturii și a întregii culturi albaneze. Este vorba de așa numitul *Meshari* (Missale/Liturghier) a lui Gjon, adică Ion Buzuku. Este prima carte scrisă existentă până azi în limba albaneză, în dialectul geg, păstrată într-un exemplar unic la Biblioteca Vaticană (în zilele noastre sub Ed. Prop. IV. 244). Cartea, care a avut inițial 110 folii sau 220 de pagini, este deteriorată și are în starea actuală doar 94 folii sau 188 de pagini; mai concret, lipsesc frontispiciul și primele 18 folii. Din cauza aceasta nu cunoaștem titlul adevărat și locul unde a fost tipărită. În legătură cu aceste probleme și în general despre prima operă cunoscută în limba albaneză există o bibliografie vastă. Și dacă n-ar exista o postfață n-am cunoaște nici numele autorului. Dar, din fericire, pe ultima pagină el a făcut câteva notițe decisive pentru noi. Aici autorul declară a fi preotul Gjon Buzuku, fiul lui Bdek Buzuku, care a scris această carte fiindcă în „limba noastră” nu există cărți din Sfânta Scriptură, precum și din pricina dragostei pentru „poporul nostru”, adică populația catolică gegă din nordul țării, poate neștiind ce dimensiuni istorice primordiale ar avea această inițiativă a lui. El dovedește că a început scrierea la 20 martie 1554 și a terminat la 5 ianuarie 1555 „fiind aceasta prima operă și foarte greu de compus”. Și că cei care tipăreau aveau mari greutăți și erau siliți să greșescă pentru că lui, va să zică autorului, nu-i era posibil să fie pe lângă ei trebuind să țină și o biserică.² Dar nu este clar ce vrea să spună cu „prima operă”: prima traducere de felul acesta sau prima carte scrisă în limba albaneză.

În afară de numele și profesiunea de preot nu știm altceva despre autor. Pe baza limbajului folosit, în special graiul geg nord-vestic, se pare că originea lui trebuie căutată pe malul vestic al lacului din Scodra, în periferia orașului actual Ulcinj din Muntenegru. Mulți cercetători sunt de părere că Buzuku a trăit în afara țării și anume în partea nordică a Mării Adriatice, undeva în regiunea Veneto unde se stabiliseră mulți refugiați albanezi după cucerirea Școdrei de către turci în anul 1479. Ei presupun, de asemenea, că și cartea lui a fost tipărită aici sau în alte orașe mari ale litoralului dalmatic.

Singura copie a așa-numitului *Missale* al lui Buzuku a fost descoperită pentru prima dată întâmplător în anul 1740 de arhiepiscopul Skopjei, Gjon Nikolla Kazazi

² Vrea să spună o biserică care era într-un alt loc.

din orașul Gjakova, în Kosova, în Biblioteca Colegiului de Propaganda Fide, în cursul unei vizite la Roma. Este, de fapt, o operă liturgică, un amestec de breviar, lecționar, ritual și catehism, care conține rugăciuni și rituri pentru tot anul, multe fragmente din cărțile de rugăciuni, psalmi, litanii și aproape toate slujbele catolice. Cea mai mare parte a operei o fac traduceri din Vechiul și Noul Testament³, cca 80%. În nicio altă carte din literatura veche albaneză nu se găsesc mai multe texte biblice decât aici (Sedaj 1999: 156). Cuprinde 15.400 de cuvinte cu un vocabular total de cca 1500 de lexeme. E scris cu alfabet latin de tip gotic folosit în Italia, căruia i s-au adăugat cinci caractere chirilice din alfabetul *bukvica* din Bosnia pentru sunetele care nu se găsesc în latină ori italiană. Caracterele seamănă cu cele folosite la Veneția în anii 1523 și 1537 în ceasloavele chirilice pentru catolicii din Bosnia (Elsie 1997: 36). Buzuku poate fi considerat autorul care a dat naștere limbii albaneze literare, deși limba lui conține multe trăsături arhaice. Stilul de scriere este plăcut și fluid.

2. Pendantul tosc al missalei lui Buzuku este o carte modestă. Reprezintă totuși primul document scris în dialectul tosc, în timp ce pericopa evangheliară este fără dată. A fost realizat în Italia de Sud de arbëreshë⁴ și a fost publicată la Roma în anul 1592. Autorul, Lekë Matrënga în albaneză și Luca Matranga în italiană (1567-1619), era un preot ortodox al comunității arbëreshe din Sicilia, născut la Hora e Arbëreshëvet (ital. Piana degli Albanesi care, din cauza religiei ortodoxe, în timpul său se numea Piana dei Greci), în sudul orașului Palermo sau în Monreale. Data de naștere nu este sigură. S-a întors și a slujit în satul său natal după terminarea studiilor la Roma când s-a publicat și cartea. Opera are titlul *E mbsuame e krështerë* (*Învățător creștin/ Învățare creștină*) și este, de fapt, un catehism, o traducere din italiană a operei latinești a preotului iezuit spaniol Iacob Ledesma (1516-1575). Are 28 de pagini. Manuscrisul în trei variante diferite se menține în Biblioteca Vaticană catalogat sub Codex Barberini Latini 3454, la fel și singura copie existentă a cărții publicate (R.G. teologia V. 1269). Din prima variantă a manuscrisului, care este autograful autorului, aflăm că Matranga a terminat traducerea la 20 martie 1592 la Piana dei Greci. În prefață autorul explică că a făcut-o pentru acei arbëreshë care nu înțelegeau varianta italiană a catehismului, accentuând că trebuia să fie util sutelor de familii din Calabria și din Puglia (Elsie 1997: 38-39). Deși foarte scurtă, opera lui Matranga este importantă ca prima operă a unui arbëresh și ca prima operă în dialectul tosc. Matranga a folosit pentru prima dată în albaneza scrisă un alfabet pur latin fără adaosuri chirilice. Nu a fost influențat de Buzuku pe care pare să nu-l fi cunoscut. Opera este alcătuită din 450 de cuvinte și se deschide cu o poezie de opt versuri intitulată *Canzona spirituale*. Matranga devine în acest mod și primul poet cunoscut în limba albaneză.

³ De exemplu din Evanghelia lui Matei aproape jumătate, 503 de rânduri (Filipaj 2010: 229).

⁴ Sunt albanezi care au părăsit țara după invazia otomană. Ei și-au conservat numele național vechi și nu au întrerupt niciodată legăturile cu patria străbunilor lor.

3. SECOLUL AL XVII-LEA–MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În această perioadă se produc operele religioase de căpătâi care vor fi întrebuințate secole întregi de populația catolică în nordul Albaniei.

1. Protagonistii sunt un episcop și un arhiepiscop, care lucrează în acest timp cu mult elan la asigurarea cărților religioase în albaneză și amândoi ocupă un loc deosebit în acest domeniu. Primul, Pjetër Budi, s-a născut în 1566 în satul Gur i Bardhë (Piatră Albă) din regiunea Mat. A fost pregătit la instituțiile speciale ale Vaticanului, precum Collegium Illyricum din Loreto, pentru clerul din țările balcanice. La vârsta de 21 de ani este hirotonisit și trimis în Macedonia și Kosova. Budi a jucat un rol foarte activ în lupta antiotomană. Obiectivul lui era o insurecție a tuturor popoarelor balcanice cu participarea și a compatrioților musulmani (Elsie 1997: 41). Între 1616-1622 Budi trăiește în Italia. Scopul principal era observarea publicării operelor sale, peste o mie de pagini, și anume:

– *Dottrina Christiana*, o traducere de 169 de pagini a catehismului lui Roberto Bellarmino, publicată la Roma în 1618. Un exemplar original, dăruit de autor la 29 ianuarie 1622, se mai păstrează la Biblioteca Vaticană sub R.I.VI.449. A fost retipărită în 1636, 1664 și 1868, cu ocazia celei de-a 250-a aniversări⁵. Se știe că în 1759 în magazinul Propagandei Fide erau încă 960 de copii (Elsie 1997: 43).

– Celelalte trei opere publicate în 1621, legate din motive practice într-un volum, catalogate în Biblioteca Vaticana sub Barberini VI. 56, sunt: un *Rituale Romanum* de 408 pagini cu rugăciuni și împărtășanii comentate; o operă foarte scurtă intitulată *Kush thotë Meshë këto kashë i duhetë me shërbyem (Cine ține slujbă trebuie să facă aceste lucruri)*, 16 pagini cu explicații asupra slujbei, precum și *Speculum Confessionis*, o traducere liberă de 400 de pagini după opera lui Emerio de Bonis.

Alfabetul folosit de Budi se aseamănă cu cel al lui Buzuku, deși nu-l pomenește niciodată. În ciuda volumului mare de pagini, lexicul lui Budi este limitat, 2453 de cuvinte (Elsie 1997: 44). La 20 iulie 1621 Budi a fost numit episcop al regiunii Zadrina (Episcopus Sapatensis et Sardensis) și un an mai târziu se întoarce în țară unde activitatea sa are un caracter mai mult politic decât religios (Elsie 1997: 42). Moare în preajma Crăciunului 1622, înecat în fluviul Drin. Moartea lui a apărut suspectă și deja atunci s-a spus că era victima unui complot, deși nu exista, de fapt, nicio dovadă. Într-o scrisoare, devenită faimoasă între cercetători, datată 15 septembrie 1621 și trimisă cardinalului Gozzadini la Roma el revelează că de 17 ani scrie fără întrerupere cărți religioase pentru populația catolică albaneză și sârbă în limbile lor materne, dar se pare că din cărțile în limba sârbă nu rămăsese absolut nimic⁶. Budi a lăsat și mai multe meditații asupra temelor biblice în formă de poezie

⁵ Considerăm ca primă publicație pe cea din 1636, fiindcă adevărata primă publicație, din 1621, fusese uitată.

⁶ „... per spaccio di diciassette ani per quanto mi è stato possibile non ho mancato ad ogni diligenza, agiutare et confortare quei populi, et i medesimi Sacerdoti con essempij spirituali, scrivendo sempre libri spirituali alla lor lingua tanto a quelli della Servia, quanto a quelli

(3600 versuri). Cu toate acestea traducerile și adaptările sale au a face în primul rând cu rânduiala/ desfășurarea slujbei sau educarea și pregătirea/ instruirea preoților și a populației catolice.

2. În fața acestei situații putem spune că a doua culegere importantă a textelor biblice în albaneză este tratatul teologic-filozofic cunoscut sub numele prescurtat *Cuneus Prophetarum*⁷ al arhiepiscopului Pjetër Bogdani, publicat pentru prima oară la Padova în anul 1685 și reeditat de două ori la Veneția, în 1691 și în 1702, respectiv șase și 11 ani mai târziu, cu noul titlu *L'infallibile verità della Cattolica fede*⁸, iar de mai multe ori, parțial sau integral, până în zilele noastre⁹. Autorul reprezintă o personalitate multiplă cu o contribuție remarcabilă în istoria Bisericii și a literaturii albaneze considerându-se ca primul autor original al ei¹⁰. Pe frontispiciu se descrie ca: elev al Sacrei Congregații de Propaganda Fide, doctor de filozofie și de teologie, odată episcopul Școdrei și administratorul Tivarului, actualmente arhiepiscopul Skopjei și administratorul întregului regat sârb. După Sedaj (1999: 164), a fost cel mai mare biblist din perioada anterioară. Opera a avut un mare ecou din momentul compunerii și a fost salutată de mai multe persoane renumite din Italia și din partea vestică a Balcanilor, cum se vede din elogiile în versuri de la început, printre ele și vestitul poet croat al timpului, Pavao Ritter Vitezović. Ea s-a bucurat de o răspândire foarte mare și în interiorul populației catolice albaneze. În lipsa unei publicații integrale cartea lui Bogdani a fost folosită ca Biblie în foarte multe familii catolice albaneze până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

dell'Albania, come hoggidi si vede per tutti quei paesi" (după Shuteriqi 1976: 59). Budi a și predicat în limba sârbă (ilirică în limbajul timpului).

⁷ Titlul complet al piesei întâi din prima ediție a cărții este: CVNEVS PROPHETARVM DE CHRISTO SALVATORE MVNDI, ET EIVS EVANGELICA VERITATE, ITALICE, ET EPIROTICE CONTEXTA, Et in duas Partes diuisa A PETRO BOGDANO MACEDONE SACR. CONGR. DE PROP. FIDE ALVMNO. Philosophiae, & Sacrae Theologiae Doctore, olim Episcopo Scodrensi, & Administratore Antibarensi; nunc verò ARCHIEPISCOPO SCVPORVM, AC TOTIVS REGNI SERVIAE ADMINISTRATORE, PARS PRIMA. PATAVII, M. DC. LXXXV. EX TYPOGRAPHIA SEMINARII. OPERA AVGVSTINI CANDIANI. SVPERIORVM PERMISSV. Și al celei de-a doua piese: DE VITA IESV CHRISTI SALVATORIS MVNDI, ET EIVS EVANGELICA VERITATE ITALICE, ET EPIROTICE CONTEXTA, Et in duas Partes diuisa... (ca mai sus)... PARS SECVNDA (ca mai sus).

⁸ Pentru titlul în întregime vezi Bartl (2007: 283-84).

⁹ Din republicări menționăm cea parțială a lui Weigand, *Cuneus Prophetarum von Peter Bogdan*, în „Balkan-Archiv”, III (1927), p. 173-207 și transcrierea diplomatică virtuală pe baza scanării ambelor piese ale operei: *Cuneus Prophetarum*. Part 1: Vetus Testamentum. Part II: Novum Testamentum [Data entered by Michiel de Vaan, 2003, on the basis of the edition by Giuseppe Valentini and Martin Camaj, München 1977]. În detaliu vezi Omari (2005: 16).

¹⁰ Despre biografia lui P. Bogdani și discuțiile în legătură cu ediția a doua și a treia a operei sale în Italia vezi între altele Bogdani (1977: 7-15), Bartl (2007: 273-284) și Arapi (1996: 539-540).

Bineînțeles, este scrisă în alfabetul latin, așa-numitul alfabet al Propagandei în filologia albaneză. Autorul are o pregătire lingvistică solidă și ne dezvăluie în cuvântul înainte că realizarea operei a fost o muncă grea pentru el ca locuitor al unei anumite regiuni care a preferat ca limbă de scriere graiul orașului Școdra, ceea ce ne arată că începuseră deja încercările de a crea o koine literară gegă pe baza aceasta. Cartea reprezintă o ediție de lux, înzestrată în mod bogat cu gravuri și alte împodobiri. Caracterele sunt clare și neconsumate, fiind prima carte tipărită în tipografia respectivă.

Tratatul teologico-filozofic în discuție este împărțit după modelul bibliei în două părți: partea întâi cu titlul: *Cuneus prophetarum de Christo Salvatore mundi et eius evangelica veritate* are 182 de pagini numerotate în care se tratează temele următoare: crearea omului și a lumii pe baza Vechiului Testament, diferite chestiuni ale teologiei și filozofiei creștine, viața profeților și a sibilelor împreună cu profețiile lor în legătură cu venirea pe lume a lui Christos. Partea a doua cu titlul *De vita Jesu Christi Salvatoris mundi et eius evangelica veritate* are 162 de pagini numerotate în care este vorba despre viața Sfintei Maria și a lui Christos după Noul Testament. Această parte se încheie cu o povestire a autorului despre originea veche și ilustră a familiei sale, lucru care în cadrul obiceiurilor medievale n-a fost niciodată luat în serios¹¹, dar, având chiar o legătură cu un personaj istoric important al țării în care ne găsim, nu poate fi ignorat. După ce crede că, bazându-se pe doi istorici medievali ca Mauro Orbini și Pietro Luccari, a reușit să dovedească că familia sa se trage din căpitanul Bogdani, servitor credincios și devotat al împăratului Stefan Nemagna, dă în continuare și două scrisori ca o confirmare/ legitimare a faptului acesta, două scrisori din jurul anului 1450, pe care le descrie ca având desenul/ imaginea autentică a flamurii lui Ianc Voievod. Prima, care este foarte scurtă, are ca autor pe despotul Đurađ (Branković) și i se adresează Domnului Ianc, Voievodul Dunării, și alta viceversa; este scrisă de ultimul pentru despotul sârb. El îl roagă pe Ianc să-l apere de armata turcă aflată în drum spre el. Răspunsul lui Ianc este lung și aspru. Îl acuză pe despotul sârb ca fiind infidel și trădător; cu intrigile sale a împiedicat pe aliați să se adune la locul stabilit în Kosova lăsând pe Ianc și ostașii săi singuri în fața unei armate turcești foarte puternice, el fiind silit să fugă în munți unde a dat de Bogdani, care l-a ajutat să scape cu viață. Bogdani pretinde că aceste două scrisori i-ar fi fost dăruite strămoșului său de Ianc Voievod (v. anexa).

N-am găsit până acum în literatura respectivă nicio lămurire satisfăcătoare despre această mărturisire și cred că este rîndul istoricilor de a se confrunta cu ea și a ne spune și ei părerea lor. În acest text apare pentru prima dată în literatura

¹¹ “Di fronte a tale grandezza d’animo non può invece non farci sorridere la sua ingenua ambizioncina di voler figurare rampollo di famiglia principesca aggrappandosi al proprio cognome e ritenendo con ciò dimostrata una propria parentela con famiglie rinomate portanti il medesimo cognome, non pensando che si tratta d’un semplice patronimico (Bogdan = Teodoro) diffusissimo in tutta l’area d’influenza culturale e politica serba” (Valentini 1977: 13).

albaneză și cuvântul *vlab* (Trimi Vlatke Mladenovichi me Vlahte vet), când este vorba de Vlatcă Mladenovichi cu valahii săi ca unul dintre aliații participanți. Cartea lui Pjetër Bogdani este o mină de aur încă insuficient exploatată. Este în două limbi, fiecare pagină fiind despărțită în două coloane: cea din dreapta în albaneză și cea din stânga în italiană. Are o ediție modernă și poate fi consultată ușor de orice specialist.

4. PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. BIBLIA INTEGRALĂ ÎN MANUSCRIS

În septembrie 1824 a fost publicată pentru prima dată la Corfu Evanghelia după Matei în graiul tosc al regiunii Ghirocastra cu titlul *Të kthyeritë e shenjt Mattheut evangelistiut ndë gjubë shqipe ngaba jatro Vangjel Meksikoi* (Traducerea sfântului Matei evangelist în limba albaneză din partea medicului Vangbel Meksicoi) cu coloana din stânga în greacă. Traducătorul terminase munca deja la 5. 2. 1821¹². Se crede că a fost o probă pentru ediția integrală a Noului Testament care va urma trei ani mai târziu în 1827, la fel paralel în albaneză și greacă, sub titlul *Dhiata e re e Zotit sonë që na shpëtoi Jiszu Krishti mbë di gjube, do me thënë greqisht, edhe shkëpetarçe* (Testamentul Nou a Dumnezeului nostru care ne-a salvat Iisu Christos pe două limbi, va să zică în greacă și albaneză) (Shuteriqi 1972: 177, 184; Sedaj 1999: 175-6). Alfabetul folosit este o amestecare a caracterelor grecești completate cu cele latinești și originale. O republicare a operei a fost făcută la Atena în anul 1858. Aceste opere au avut și un mare interes practic. Ambele lucrări s-au bucurat de o mare răspândire la ortodocșii albanezi din Albania, Grecia și Italia de Sud ajutându-i să strângă legăturile cu compatrioții din țară (Shuteriqi 1972: 190).

Prima ediție integrală a Noului Testament în albaneză se datorează eforturilor mari întreprinse în acest domeniu de Societatea Biblică Londoneză (British and Foreign Bible Society), o organizație protestantă, și a fost realizată de Vangjel Meksi (1760-1823), medic și lingvist, și publicată postum. Încercările Societății Biblice Londoneze pentru a da și albanezilor posibilitatea de a pricepe Cuvântul lui Dumnezeu în limba lor maternă începuseră deja în anul 1816. În anul 1817 Societatea Biblică publicase o scrisoare din 28 august 1816 scrisă de scoțianul Robert Pinkerton, în care este vorba de această mare întreprindere (Sedaj 1999: 173-174).

Aceste realizări foarte importante au fost precedate de o fază premergătoare în cursul căreia clerici ai Bisericii Ortodoxe din Sudul Albaniei și-au probat forțele în mai multe traduceri ale evangheliilor. Din această perioadă au rămas câteva manuscrise în Arhiva de Stat sau în Biblioteca Națională din Tirana:

– așa-numitul *Anonim von Elbasan* (60 de pagini, Arhiva de Stat Tirana) conține diferite extrase din evangheliile în graiul geg (arhaic) von Elbasan cu un alfabet original, cel mai vechi cunoscut pâna azi, cu 40 de caractere pe bază glagolitică (Shuteriqi 1972: 91-2).

¹² Pentru tot Noul Testament din care s-a scos Evanghelia lui Matei.

– așa-numitul *Codice din Berat* al lui Kostandin Berati (cca 1744 - cca 1828) (Biblioteca Națională, An. S/22F, 154 pagini, aproape 1764) cuprinde în primul rând rugăciuni scrise în albaneză cu alfabet grecesc (Shuteriqi 1972: 121-2).

– *Anonimul din Epir* cu o traducere a Evangheliei lui Matei, din secolul al XVIII-lea; la începutul secolului al XX-lea acest manuscris se găsea în proprietatea lui G. Schirò, un scriitor și lingvist arbëresh din Sicilia (Shuteriqi 1972: 142). Autorul este un albanez din Epir.

– diferite manuscrise din secolul al XVIII-lea ale lui Dascāl Todri (de fapt, Theodor Haxhifilipi, cca 1730 - cca 1805) cu un alfabet original de 53 de caractere. Marele albanolog austriac J. G. Von Hahn, ce a vizitat Albania în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ne anunță că el a tradus în albaneză toată Biblia și alte opere religioase. Dar cea mai mare parte a scrierilor sale a fost arsă de Biserică în anul 1827 când peste Elbasan s-a abătut ciuma¹³. Din ele au rămas doar slujba lui Ioan Gură de Aur și unele fragmente din Ceaslov/ Cartea Orelor (Arhiva de Stat Tirana, Biblioteca Națională din Viena) (Shuteriqi 1972: 156, Elsie: 95).

Unii autori anunță că Biblia integrală în albaneză fusese deja tradusă în anul 1761 la Moscopole de Grigor Voskopojari (sfârșitul sec. al XVII-lea – 1772), devenit mai târziu arhiepiscopul Grigor von Durrës, cu un alfabet alcătuit de el însuși. La baza alfabetelor originale stă această idee: albaneza, ca o limbă aparte, cere și un alfabet potrivit. Ea nu se poate înfățișa cum trebuie cu alfabetul grec sau latin. Manuscrisele lui Grigor sunt considerate ca fiind pierdute probabil în timpul distrugerii Moscopolei în anul 1769 (Shuteriqi 2005: 284-6, Sedaj 1999: 150). Elsie (1997: 95) este sigur că *Anonimul din Elbasan* este al lui.

În general, se poate socoti că în mănăstirile numeroase din Sudul Albaniei se făceau în continuare încercări pentru traducerea textelor biblice în albaneză. O problemă era chestiunea alfabetului. Fiind sub influența puternică a limbii grecești oamenii de știință, scriitorii și traducătorii din sudul Albaniei nu se simțeau deloc atrași de alfabetul latin bine cunoscut și folosit de secole în nordul țării. Pe de altă parte, vrând în același timp să se distanțeze de alfabetul grec ei au cultivat tendința de a crea alfabete originale, ceea ce înseamnă că traducerile biblice au contribuit și au avut repercusiuni și la rezolvarea chestiunii alfabetului albanez.

Pentru populația catolică din Nord, Propaganda Fide scoate la 1845 două doctrine, amândouă compuse de doi misionari italieni: una de G. Guagliata, republicată în 1856 și 1873, iar a doua de V. Basile (1818-82), republicată în 1873 (Shuteriqi 1972: 244-245). Apoi, și mai multe lecționare cuprinzând diferite fragmente biblice pentru nevoile slujbei (o listă incompletă la Sedaj 1999: 170-71). Sedaj (1999: 170) argumentează lipsa intereselor mai profunde în această direcție cu o anumită mentalitate a albanezilor catolici pentru care era suficient ca explicările evangheliilor și ale doctrinelor să fie în albaneză, ceea ce se îndeplinea prin operele

¹³ Shuteriqi (1972: 179) crede că de fapt avem a face cu un act de răzbunare a Bisericii Grecești din cauză că tocmai în acest an ieșise la Corfu traducerea albaneză a Noului Testament.

lui P. Bogdani și ale lui P. Budi (v. mai sus 3), pe când Biblia însăși trebuia să fie citită în latină.

La arbëreshë din Italia se constată o asemenea situație, deși ei aveau o tradiție mult mai bogată a cărților religioase în limba albaneză însoțită de o tradiție lungă a muzicii bisericești, și unde aproape orice parohie avea catehismul său în manuscris.

5. A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA — ANII '90

Această perioadă este strâns legată de numele marelui lingvist și traducător albanez Kostandin Kristoforidhi, care a acționat sub egida și cu ajutorul Societății Biblice Londoneze, așa ca V. Meksi mai înainte.

Kostandin Nelko¹⁴ (1826-1895) s-a născut în familia unui orfevru din Elbasan unde a și murit, după ce petrecuse ani întregi în străinătate la Ioanina, Atena, Londra, Smirna, Istanbul, Malta și Tunis. Elbasan este un oraș în Albania de mijloc, care devenise în acel timp un centru important cultural și religios cu biserici și mănăstiri faimoase ca cea a lui Ion Vladimir. Colaborarea lui Kristoforidhi cu Societatea Biblică din Londra începuse în anii 1860. El a tradus din greaca veche Noul Testament în dialectul geg¹⁵ cu alfabet latin, publicat în 1872, și în dialectul tosc cu alfabet grec, publicat în 1879, precum și câteva cărți din Vechiul Testament: psaltirea în toscă la 1866 și în gegă la 1872, precum și *Genesis*, *Exodus* și *Deuteronomion* între 1880-1884. La început, poate ca o probă cum s-a întâmplat și în cazul lui Meksi, a publicat la Istanbul în anul 1866 cele patru evanghelii și faptele apostolilor în gegă.

Kristoforidhi a scris, de asemenea, și o gramatică a limbii albaneze în greacă (*Grammatikê tês albanikês glôssês*, Istanbul 1882) și a compus un dicționar albanez-grec (*Lexikon tês albanikês glôssês*, Atena 1904, republicat transliterat de A. Xhuvani la Tirana în 1961). El a scris și o istorie a Bibliei pentru elevii băieți (Istanbul 1870), precum și alte texte pentru școlari. Toate acestea i-au adus denumirea „Tatăl limbii albaneze”; pentru alții el era un „Luter albanez” (Elsie 1997: 98). Traducerile lui biblice au fost ultimele cu alfabet grec în limba albaneză.

Aproape paralel cu el doi savanți arbëreshë din Italia de Sud traduseseră și publicaseră fiecare în dialectul său, la Londra, Evanghelia lui Matei:

– Giuseppe Camarda din Sicilia: *Il Vangelo di S. Matteo*, tradotto dal testo greco nel dialetto albanese di Piana dé Greci in Sicilia da un nativo di questo luogo (Londra, 1868);

– Vincenzo Dorsa: *Il Vangelo di S. Matteo*, tradotto dal testo greco nel dialetto calabro-albanese di Frascineto (Londra, 1869) (Chiaramonte 2010: 54, Filipaj 2010: 236).

¹⁴ Nu se cunosc motivele adevărate pentru schimbarea numelui, dar se presupune o legătură cu munca lui ca purtător al doctrinei cristiane și ca filolog pentru recunoașterea și dezvoltarea limbii albaneze în cele două dialecte ale ei (Sedaj 1999: 182).

¹⁵ Era prima traducere în gegă a întregului Nou Testament.

Traducerile Noului Testament și alte traduceri religioase în amândouă variantele limbii albaneze, gegă și toscă, aveau și o altă țintă sau consecință: prelucrarea și cunoașterea ambelor dialecte, ridicarea și afirmarea lor ca două variante literare și mai târziu apropierea și unificarea lor spre o limbă națională comună (Mansaku 2010: 30). Ele au făcut posibilă folosirea limbii naționale albaneze, fie în Biserica Catolică, fie în cea Ortodoxă.

Întreaga liturghie a Bisericii Ortodoxe a fost tradusă în mod complet de arhiepiscopul Theofan (Fan) Stilian Noli (1882-1965), o personalitate cu un impact enorm în viața societății albaneze din primul sfert al secolului al XX-lea ca politician, diplomat, scriitor, istoriograf, traducător al operelor literare și bisericești și ca întemeietorul Bisericii Autocefale Albaneze. Fan Noli a celebrat prima liturghie în limba albaneză la 22 martie 1908 la Boston (SUA)¹⁶. Până în 1941 el publicase aproape toată liturghia ortodoxă tradusă din limba greacă în albaneză. O listă a traducerilor sale liturgice din 1908-1951 care stau în legătură cu Sfânta Scriptură, în total nouă, o dă Filipaj (2010: 232-3).

La catolici, cum observă Monsignor Filipaj, se constată o perioadă goală de câteva secole (2010: 233). După proclamarea independenței în 1912 se încearcă și la ei ca rânduiala mesei să se facă pe deplin în limba albaneză. O listă a celor 26 de opere biblice și liturgice pentru catolici din anii 1912-1992 o dă Filipaj (2010: 234-5, 237-240).

6. PERIOADA MODERNĂ — DUPĂ 1990. TRADUCERILE INTEGRALE

Prima traducere integrală a Bibliei în limba albaneză s-a făcut de preotul Dom Simon Filipaj (1925 în Muntenegru-1999 ebd.)¹⁷ de-a lungul unei perioade de 40 de ani. Traducătorul cunoștea foarte bine latina, greaca veche și italiana, dar putea consulta și ebraica cu franceza. Vechiul Testament a fost tradus din NOVA VULGATA, pe când Noul Testament din textul ecumenic în limba greacă: THE GREEK NEW TESTAMENT (Ukgjini 2010: 24). Cum ne dovedește el însuși traducerea a fost gata deja la 1 mai 1985, dar cartea a ieșit din tipar abia în anul 1994, pentru că recenziile, redactarea și corecturile au durat foarte mult. Biblia în albaneză a fost publicată de editura Drita din orașul Ferizaj în Kosova cu un tiraj de 35.000 de copii sub titlul *Shkrimi Shenjt. Besëlidhja e Vjetër dhe Besëlidhja e Re (Sfânta Scriptură. Noul și Vechiul Testament)*. Monsignor Filipaj aparținea comunității albaneze din Muntenegru. El s-a născut în apropierea orașului Ulcinj și a petrecut toată viața în slujba populației catolice gege din Muntenegru, dar Biblia a tradus-o în limba literară. În acest mod s-a închis o perioadă lungă care a început cu secole mai înainte și s-a finalizat un proiect pentru care au contribuit generații întregi de preoți și intelectuali albanezi și străini. Biblia lui Filipaj este utilizată în Biserica Catolică. El

¹⁶ Mai înainte se oficia în grecește.

¹⁷ Bibliografia completă a operelor sale la Ukgjini (2010: 26).

a tradus și *Biblia ilustrată pentru tineri* după versiunea americană a lui J. E. Krause și S. Terrien (Zagreb, 1978; Ferizaj – Kosova, 1988).

Alte traduceri integrale sunt:

– Biblia integrală tradusă de S. Etches și publicată de ECM (European Christian Mission) în 1993, republicată de Albanian Interconfessional Bible Society în 2003.

– Versiunea ABS (Albanian Bible Society), după textul italianesc de Nouva Diodati, publicată în 1994 pentru Biserica Evanghelică.

Între traduceri recente ale Noului Testament sunt de remarcat cea a doamnei Lea Plumbi-Frenzcke (editura Çabej, 1996), a lingvistului Vladimir Dervishi, numită CHC Version (2000) și evangheliile traduse de papa Emanuele Girodano pentru arbëreshë în Italia de Sud: *Evanghelia lui Matei* (Cosenza, 2000, editura Mit) și *Evanghelia, tradusă în arbărește*, care cuprinde, de fapt, cele patru evanghelii (Cosenza, 2006, ebd.). Limba folosită de el este un fel de arbărește standard, bazată pe graiul satului său Frasnita în Kalabrien (Giordano 2010: 122). De aceea, operele sale pot fi folosite de aproape toată comunitatea albaneză din Italia.

Bibliografie

A. Izvoare din literatura albaneză veche

Formula e Pagëzimit (Formula de Botez): Sedaj, Engjëll, *Formula e pagëzimit dhe dokumentet e tjera (Formula de Botez și celelalte documente)*, în: ziarul „Rilindja” din 21. 09. până 29. 09. 1989 (9 serii), Prishtina.

Anonimi i Elbasanit: Zamputi, Injac, *Dorëshkrimi i Anonimit t'Elbasanit – transliterim, transkriptim dhe koment (Manuscrisul Anonimului din Elbasan – transliterare, transcriere și comentariu)*, în: rev. „Buletin i Institutit të Shkencave”, 1951, nr. 3 - 4, p. 64 –131.

Blancus, Franciscus: *Dictionarium Latino Epiroticum Una Cum nonnullis usitatioribus loquendi formulis*. Tirana. Editura Çabej (Fototipie), 2006.

Buzuku, Gjon: 1. Resuli, Namik, *Il „Messale” di Giovanni Buzuku*, riproduzione e trascrizione, Città del Vaticano, 1958. 2. Çabej, Eqrem, „Meshari” i Gjon Buzukut (1555), botim kritik. [„Missaleul” lui Ion Buzuku (1555). Ediție critică], Tirana, 1968.

Matrënga, Lekë: Matzinger, Joachim, *Der altalbanische Text [E] Mbsname e Krështerë (Dottrina cristiana) des Lekë Matrënga von 1592. Eine Einführung in die albanische Sprachwissenschaft*, Dettelbach, 2006.

Bogdani, Pjetër: Bogdano, Pietro, *Cuneus Prophetarum de Christo Salvatore Mundi*, München, 1977. (Facsimile după original, Padua 1685).

Budi, Pjetër: Svane, Gunnar, *Pjetër Budi, Dottrina Christiana (1618)*, Århus, 1985.

B. Literatură secundară

Arapi 1996: Ina Arapi, *Wien und die albanischen Schriftsteller*, în: „Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel -und Südosteuropa über die Stadt.”, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1996, p. 539-567.

Bartl 2007: Peter Bartl, *Pjetër Bogdani und die Anfänge des albanischen Buchdrucks in Italien*, în: „Albanische Forschungen 25. Nach 450 Jahren. Buzukus «Missale» und seine Rezeption in unserer Zeit”, herausgegeben von Bardhyl Demiraj, Editura Harrassowitz, Wiesbaden, 2007, s. 267-289.

- Bibla. Dhiata e Vjetër dhe Dhiata e Re (Vecinul Testament și Noul Testament)*, ECM (European Christian Mission), Gute Botschaft Verlag, 1993.
- Chiaromonte 2010: Zef Chiaromonte, *Arbëreshët dhe përkthimi i Biblës në shqipen standarde (Arbëreshii și traducerea Biblëi în albaneza standard)*, în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime) (Biblia în albaneză și traducătorul Filipaj. Studii)*, 2010, p. 51-56.
- Elsie, 1997: Robert Elsie, *Histori e letërsisë shqiptare (Istorie a literaturii albaneze)*, Tipăria Dukagjini, Tirana-Peja, 1997. În original: *History of Albanian Literature*. Social Science Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, 1995.
- Filipaj 2010: Simon Filipaj, *Përpjekje përkthimi të Shkrimit Shenjt – Biblës në gjuhën shqipe (Ëncercări de traducere a Sfinteii Scripturi – Biblëi în limba albaneză)*, în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime) (Biblia în albaneză și traducătorul Filipaj. Studii)*, 2010, p. 225-250.
- Giordano 2010: Agostino Giordano, *Prijë për një farë standardizimi të Arbërishtes: kontributi i Emanuele Giordano-s (Tendinçe pentru un fel de standardizare a limbii arbëreshë: contribuția lui Emanuele Giordano)*, în: Seminari XXIX Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Prishtinë, gusht 2010, 29/1 (Cel de-al XXIX-lea Seminar Internațional despre Limba, Literatura și Cultura Albaneză, Prishtina, august 2010, 29/1), p. 119-125.
- Lloshi 1972: Xhevat Lloshi, *Un aperçu sur des manuscrits inédits de la traduction en albanais de la Bible au XIXe siècle*, în: „Akten des Internationalen Albanologischen Kolloquiums, Innsbruck 1972”, Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 41, 1977.
- Lloshi 2012: Xhevat Lloshi, *Përkthimi i V. Meksi dhe redaktimi i G. Gjyrokastriit 1819-1827 (traducerea lui V. Meksi și redactarea lui G. Gjyrokastriit 1819-1827)*, Editura Onufri, Tirana, 2012.
- Mansaku 2010: Seit Mansaku, *Historia e shqipes së shkruar dhe përkthimi i Biblës në shqipen standarde (Istoria limbii albaneze scrise și traducerea Biblëi în albaneza standard)*, în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime) (Biblia în albaneză și traducătorul Filipaj. Studii)*, 2010, p. 28. 33.
- Omari 2005: Anila Omari, *Pjetër Bogdani dhe vepra (Petre Bogdan și opera sa)*, în: Pjetër Bogdani, *Cuneus Propbetarum (Çeta e Profetëve)*, botim kritik me një studim hyrës, faksimile të originalit, transkriptim e shënime përgatitur nga Anila Omari [Pjetër Bogdani, *Cuneus Propbetarum (Ceata Profetilor)*], ediție criticë cu un studiu introductiv, facsimilele originalului, transcriere și notiçe pregătite de Anila Omari], Tipăria Mësonjëtorja, Tirana, 2005, p. 7-17.
- Qendra 2010: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik (Centrul de Studii Albanologjice & Institutul de Filozofie și Teologie), *Bibla shqip dhe Filipaj (studime) (Biblia în albaneză și traducătorul Filipaj. Studii)*, Editura Gjergj Fishta, Lezhë (Albania), 2010.
- Sedaj 1999: Engjëll Sedaj, *Bibla & përkthimet e saj në gjuhën shqipe (Biblia & traducerile sale în limba albaneză)*, Editura SHTUFI, Prishtinë, 1999.
- Shuteriqi 1976: Dhimitër Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850 (Scrierile albaneze în anii 1332-1850)*, Tipăria Mihal Duri, Tirana, 1976.
- Shuteriqi 2005: Dhimitër Shuteriqi, *Tekstet shqipe dhe shkrimi i shqipes në vitet 879-1800 (Textele albaneze și scrierea albanezei în anii 879-1800)*, Tipăria Mësonjëtorja, Tirana, 2005.
- Solano 1965: Francesco Solano, *Nota per una traduzione liturgica nella lingua arbanese*, în: „Bolettino della Badia Greca die Grottaferrata I-IV”, Grottaferrata, 1965.

- Ukgjini 2010: Nikë Ukgjini, *Rreth personalitetit të dom Simon Filipajt (Despre personalitatea lui dom Simon Filipaj)*, în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Institutit Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime) (Biblia în albaneză și traducătorul Filipaj. Studii)*, 2010, p. 21-27.
- Valentini 1977: Giuseppe Valentini, *Presentazione*, în: *Cuneus Prophetarum* a Pietro Bogdano. Patavii MDCLXXXV, Editura Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1977.
- Young 1991: David Young, *Albanian Gospel History*, AET, Wrexham (UK.), 1991, 40 p.

Anexă

**ANTICHITA
DELLA CASA
BOGDANA**

IMPERATORE STEFANO di Cafia Nemagna divise il suo stato alli suoi più benemeriti Capitanij e per fedeltà, e potenza : quella parte, che da Ferri vulgo Samocovo, s'estende fino al fiume Alfio, qual scorre per mezzo Scopia, la diede à BOGDAN uomo retto, come dice Marino Vrbini *de Regno Slavo* foglio 267.

E l'istessa Cafia BOGDANA continuò nell'ufficio di governo fino al tempo di Murath 2. softenendo la carica di Luogotenente die GIORGIO DESPOTA die SERVIA Residente in Samandria. Pietro Luccari nelli Annali di Ragusa lib. 30. pag. 95, cavandosi l'istesso dalle lettere, che seguono con il vero Disegno del Stendardo di Giovanni Hunniade detto Ianco Voivoda Capitano del Danubio in circa l'anno 1450. donato nella sua fuga à BOGDANI suo prefervatore dalle Mani de'Turchi, e Fratello giurato, come si hà per antica tradizione.

LETTERA

Mandata dal Signor Zorzi Despot,
al Signor Zuanne Capitano del
Danubio.

Dal Signore DESPOT à voi Signor Zuanne da me amato, quanto all'età in luogo di figlio, quanto alli tuoi virilissimi portamenti riverito in lugo di Padre; sappi fiolo, come il Signor Turco hà adunato grande esercito, minacciando di darmi addosso; pretendendo ancor, che tutta la gente, e luoghi miei, & me sotto vecchiai cacciar del mio luoco Smederavo. Però vi prego, quanto io pregar posso, siate contento di adunar il poter con l'ingegno vostro, & tenere modo di suarentar questa tanto importantissima impresa: offerendomi, che in loco di restauro tu habbi tutte le terre, & lochi miei in arbitrio, & dominio tuo, salvo à me rimanga la Città di Smederava con ogni mia sottommissione, offerendomi per sempre star obligato, quanto tassetta al vero Padre verso il suo Figliuolo, & à e per sempre m'offerò, & raccomando.

RISPOSTA
DAL SIG. ZVANNE
AL SIG. DESPOTI.

ODESPOTI Havendo io ricevuto lettere da voi, dandomi avviso dell'ira sdegno, & deliberatione fatta dal Gran' Turco verso te, Imperio tuo, ricercandomi

per aiuto, & favore, doppio che da te, & fraude tua mi attrovo molto abaffato, & indebolito & effo Turco inanimato, & ingrandito, mi fon aſtretto con lacrime alli occhi di darti queſta riſpoſta. Conſiderando, che per falſe opere tue la tua vigilia annuncia à me con tutto lo reſto della povera Servia. & Ongaria la paſſionata feſta¹⁸. Appreſſo dunque coſì vi dico. O infedele rebello dell'Omnipotente Iddio, della fede di C H R I S T O, del proprio Sangue tuo, anco di me povero Capitano, non ti arricordi del tempo della addunatione, & fede promeſſa, e data fra noi Chriſtiani, di far il voſtro ſforzo, & andar à trovarſi col Signor Turco à fronte à fronte, avanti che lui venga alle caſe noſtre proprie: nella qual ſcongiura, & fede Chriſtiana fù tra noi giurato ſopra li Sacri Dei Evangelij di mantener il giorno con la fede di trovarſi al loco tra noi deſtinato. In tal lega fù il valente Vlatko Mladinovich con li ſuoi Vallachi: fù il Valente Scanderbeg con li ſuoi Albanefi, e fù poi la tua infedeltà con li tuoi poveri Serviani: fù anco io povero Capitano con li miei valoroſi Ongari. Data la fede, & aſſegnato il giorno di trovarſi al loco nominato C O S S O V A, io per non mancar di fede, & come Zeloſo, & affettionato alla conſervatione, & honor della miſera Chriſtianità, m'inviai, & à tempo giunſi al loco deſtinato: dove che per mezzo della tua falſa operatione alcuno delli prenominati Signori Chriſtiani in tal loco non ſi vedeva, ſalvo l'innumerabili Trabache, & Padigioni con l'eſercito del Signor Turco; & in quel punto dettero mano à Trombe, Tamburi, Nacare, e facendo ſegno di battaglia, & in un tratto ſi miſero à Cavallo, tutta Villa piangendo verſo le miſere genti mie, de forte, che all'ultimo quaſi tutti reſtarono in detto loco morti, & mal menati. Io povero Capitano fui aſtretto tanto vituperoſamente à ſcampare nel Monte chiamato Cicaviza, dove per mia buona ſorte mi ſcontrai in B O G D A N, quale toſi per mio fratello giurato, richiedendolo, che mi conduca alla voſtra Città di Smederova; credendo da voi eſſer ben viſto, & delle mie diſgratie vi condolerete, con qualche bella eſcuſatione della voſtra ribellione, m'inginocchiavi alli piedi voſtri, piangendo, & riconoſcendo la mia diſgratia, & in conto di reſtauro, oltre che mi meteſti nelle tue oſcuriſſime prigioni, terminaſti di legarmi una pietra alla gola, & annegarmi den Danubio: dove mediante le gran ſupplicationi di mercanti Raguſei, fù meſſo tempo di mezzo di non darmi coſì repentina morte, ne però reſtaſſi di non tenermi ſtretto, & con gran cuſtodia nelle tue prigioni. Tali nuove inteſero li miei Signori Vngari, dai quali fu concluſo più toſto perder il Regno di Vngaria, che inter laſciarmi perir per le tue empie mani; e coſì mandarono il campo verſo il tuo paeſe, abbrucchiando, tagliando, & guaſtando quello, ſi come de luochi del capital nemico, tenendo la ſtrada della Città di Smederova con molto cattiva intentione. Il che veduto dalli principali tuoi Baroni, vennero davanti à te, avvertendoti, e dicendo, à dovermi liberare, altrimente doverete prender il ſtato con la uita propria. All'hora conſiderata la potenza delli Signori Ongari, ne potendo far altro, mi liberaſte. Si che à me non ſi conviene per tanta tua infedeltà, & crudeltà

¹⁸ În textul albanez se presupune că era sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului din august.

romper guerra col Signor Turco: imperoche, se un altra fiata io restaffi tradito dalli tuoi falsi; & predestinati tratti, li miei Signori Vngari con tutto il resto della Christianitate haverebbero caufa di abbandonarmi in ogni mia adversitate, e con gran scorno e vituperio mio tal agiuto ti daria. Si che quanto tu poi sta, & agiustati, ne da me spero foccorso alcuno... (după Bogdani 1977: nenumerate).